

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ

(Горбулін В. П. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с. С. 240-254.

(Переклад з російської).

Питання, що стосуються ядерного роззброєння, після 2014 року знову стали активно обговорюватися в українському суспільстві. Як і раніше, я вважаю цю дискусію абсолютно безпідставною і спробую аргументувати свою точку зору. Між іншим, нова дискусія щодо відновлення Україною статусу країни, що володіє ядерною зброєю, нині об'єктивно працює на інтереси Росії як країни-агресора. Такі кроки розв'язують Кремлю руки як у політичному та ідеологічному, так і у військовому та економічному вимірах протистояння з нами.

Але зовсім не обговорювати цю тему теж було б помилковим. Інша справа – дискусія має бути професійною і розпочати її потрібно з нашого недавнього минулого – часу, коли Україна формально володіла третім у світі ядерним потенціалом (після США і Росії).

Отже, після розпаду СРСР Україна успадкувала 220 одиниць стратегічних носіїв, зокрема 176 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) з 1240 боеголовками і 44 важких бомбардувальника, оснащених більш ніж тисячею ядерних крилатих ракет великої

дальності, не рахуючи кількох сотень одиниць тактичної ядерної зброї.

Питання про подальшу долю цього надпотужного ядерного арсеналу було одним з ключових для розвитку молодого української державності, оскільки головні світові гравці, перш за все США і Росія, однозначно бажали бачити Україну без'ядерною державою і обіцяли надати належні міжнародні гарантії безпеки. Відмова від такого сценарію, зрозуміло, швидко привела б до міжнародної ізоляції України.

Однак не тільки суто міжнародно-політичні чинники зумовили прийняття тодішнім українським керівництвом стратегічного рішення про відмову від ядерної зброї. Потрібно було врахувати також військово-політичні аспекти проблеми. Адже основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет 88-24 по десять боєголовок кожна – мали дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів. Це означало, що Євразійський континент не був їхньою метою. Чи готові ми були шантажувати, скажімо, Сполучені Штати – державу, яка і понині, як і тоді, є головним донором міжнародної підтримки української державності і незалежності?

Техніко-технологічні та фінансово-економічні чинники також зумовлювали прийняття непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що в 1999 році спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а в 2002-му – для решти 10. Якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти рішення проблеми підтримки в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база у нас існувала, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого бракувало), то у

випадку з ядерними зарядами все було значно складніше. Проблема полягала в тому, що ядерні заряди проектували, виготовляли і обслуговували підприємства, розміщені в Росії – державі, яке вимагало передачі їй цих зарядів.

При цьому гарантійні терміни для деяких боєголовок почали спливати вже в 1993 році, а окремі боєголовки навіть «задихали» – в них критично підвищилася температура. Україна ж не мала ні часу, ні ресурсів, ні наукової підтримки, ні фінансового забезпечення для організації повноцінного обслуговування, продовження ресурсу, безпечного зберігання зарядів, що вичерпали свій гарантійний ресурс.

Спробу вибудувати логічну реконструкцію процесів роззброєння, які Україна пройшла в 1992-1996 роках. Вважаю, в цьому контексті необхідно говорити про скорочення стратегічних ракетно-ядерних озброєнь, а не тільки про те, що Україна відмовилася від ядерної зброї. Саме в цьому полягає суть рішень Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Згідно з цим документом, Україна не тільки відмовлялася від ядерних озброєнь, які перебували на її території, але і виключала для себе використання стратегічних ракет-носіїв, хоча про засоби доставки в Меморандумі навіть не згадується. А єдиним міжнародним документом, який зобов'язував Україну забезпечити синхронне знищення ядерних боєголовок і засобів їх доставляння, був Лісабонський протокол до Договору про стратегічні наступальні озброєння (СНО-1) 1992 року.

Необхідно чітко розділити дві самостійні, але в 1994 році міцно взаємопов'язані сфери стратегічних озброєнь – ядерні заряди і ракети-носії.

Це вкрай важливо для розуміння причин приєднання нашої країни до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Варто відзначити ключовий момент: в Україні ядерні заряди не проєктували, не виготовляли і не денуклеаризували. У той час як ракети-носії (а це чотири покоління ракет з 1959 по 1988 рік) були розроблені в КБ «Південне» і виготовлені на Південному машинобудівному заводі в Дніпропетровську.

Процес передачі Україною РФ стратегічних ядерних боєприпасів завершився 31 травня 1996 року, і тільки 30 жовтня 2001-го біля міста Первомайськ (Миколаївська область) було знищено останню шахтно-пускову установку міжконтинентальних ракет 88-24, а самі ракети в розібраному стані продовжують зберігатися в Павлограді.

Цей побіжний екскурс зроблено для того, щоб виділити в самостійний предмет обговорення ракетно-космічну сферу, пов'язуючи з нею або, навпаки, виключаючи інші галузі. Такі, як, наприклад, ядерний потенціал України, розробки в галузі протиракетної оборони, ракетне озброєння в бойовій авіації.

Після здобуття Україною незалежності Леонід Кравчук, зіткнувшись з проблемами перенасичення країни ядерними і звичайними озброєннями, падінням виробництва військово-промислового комплексу, який в одну мить опинився без звичної системи державних замовлень, скоріше політичним чуттям, ніж усвідомлено, дійшов висновку, що Україні необхідне роззброєння. Він дуже швидко зрозумів, що треба шукати виходи як з міжнародної ізоляції, обумовленої наявністю в Україні ракетно-ядерного потенціалу, так і з погіршення економічної ситуації, коли підприємства важкого машинобудування і «оборонки» виявилися без роботи.

У цьому контексті Кравчук разом з МЗС став формувати єдину правильну на той час позицію: Україна – без'ядерна держава. Завершив цей процес вже другий президент. Я вже неодноразово говорив і писав, що Леонід Кучма взяв на себе величезну відповідальність, підписавши на Будапештському саміті 1994 року Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Не зайвим буде підкреслити, що саме цей Меморандум зняв політичну і дипломатичну блокаду України. Сьогодні його піддають гострій критиці, але я хочу відзначити ті найважливіші переваги, які отримала Україна завдяки підписанню Меморандуму. Наполягаю, що ці вельми значні переваги були недостатньо очевидними для багатьох політиків уже тоді, залишаються вони недооціненими і зараз.

Україна стала учасником Договору СНО-1 як одна з чотирьох правонаступниць СРСР за цим Договором, а також повноправним членом Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ) без прийняття дискримінаційних обмежень, що дало можливість зберегти ракетно-космічну галузь і перспективи широкого міжнародного співробітництва. На Україну поширюються гарантії МАГАТЕ, що дозволило як розвивати ядерну енергетику, так і проводити наукові дослідження в цій сфері і мати на своїй території ядерні об'єкти. Все це стало можливим завдяки Меморандуму.

Єдиний, хоча і дуже суттєвий недолік Меморандуму, – він мав політичний, а не юридичний характер. І це створило передумови для того, щоб країни, які є гарантами нашої безпеки, дозволили собі вільно трактувати свої обов'язки – аж до фактичної відмови від взятих на себе зобов'язань.

Проте, що стосується стратегічного ядерного озброєння, я наполягаю і наполягаю на правильності, безальтернативності прийнятих тоді рішень, а голоси, що лунають сьогодні на користь відновлення ядерного статусу, відношу до безвідповідального популізму.

І що б там хто не говорив про рішення відмовитися від ядерного статусу, саме завдяки цьому рішенню Україна увійшла у третє тисячоліття як одна з провідних космічних країн світу. А п'ять космічних ракетних комплексів української розробки і виготовлення «Циклон-2», «Циклон-3», «Зеніт-2», «Зеніт-38ь» і «Дніпро» забезпечують запуски космічних апаратів з космодромів різних країн.

Сьогодні, після початку російської агресії проти України, часто доводиться чути нові заяви радикально налаштованих політиків про необхідність відновлення ядерного статусу.

На цьому моменті варто зупинитися детально. Де-факто Україна в міжнародній ядерній ієрархії залишається пороговою державою. Це означає, що економічні та науково-технічні можливості України теоретично цілком достатні для розробки ядерної зброї. За своїм науковим і технологічним потенціалом Україна, знову ж у теорії, могла б досягти статусу ядерної держави. За умови виділення неосязних ресурсів, яких вимагало б набуття такого статусу.

Ресурс на ядерну програму – взагалі окреме питання для держави, яка на п'ятому році війни тільки підійшла до переозброєння своєї армії новими конвенціональними озброєннями. Відчуваєте, куди я хилю? Чи можна воювати з автоматами, але потай від світу займатися ядерною програмою? До речі, будучи в фінансовій залежно-

сті від цього світу. Однак навіть за такої, вочевидь слабо обґрунтованої постановки питання, все-таки пропоную розділити ресурси і технології, з одного боку, і чисту політику, з іншого.

Хоча історично атомна енергетика визріла з програм створення ядерної зброї, тут, зрозуміло, можливий і реверс. В країні збереглося два підприємства з видобутку і переробки урану, технології створення електронних компонентів і навіть спеціальна вимірювальна техніка визначення ізотопного складу ядерних матеріалів. Крім того, за запасами урану і цирконію Україна займає одне з перших місць у світі.

Але деяких технологій для організації замкнутого ядерного циклу все ж бракує. На підприємствах України можливий тільки початковий етап рудного збагачення урану. Треба взяти до уваги й відсутність технології та виробничих потужностей для побудови реакторів. В Україні немає повного (замкнутого) ядерно-паливного циклу. Правда, є його окремі ключові елементи: видобуток, подрібнення і збагачення уранової руди з отриманням закису-окису урану (U_3O_8) – так званого жовтого кеку; використання ядерного палива (енергетичні та дослідницькі реактори); зберігання відпрацьованого ядерного палива; перевезення свіжого та відпрацьованого палива та радіоактивних відходів, зберігання та захоронення радіоактивних відходів.

Такі елементи ядерно-паливного циклу, як конверсія урану (переведення закису-окису урану U_3O_8 в гексафторид урану UF_6 – газоподібну сполуку, що технологічно необхідно для подальшого збагачення), ізотопне збагачення урану і його реконверсія (перетворення гексафториду збагаченого урану в окис урану), виготовлен-

ня паливних таблеток з окису урану і фабрикація готових тепловиділяючих збірок, – сьогодні в Україні відсутні.

Далі. Що стосується безпосередньо створення ядерної зброї, то, зваживши всі «за» і «проти», візьму на себе відповідальність заявити: ми сьогодні не можемо створити ядерний бойовий блок. У нас практично немає промислової бази для того, щоб серйозно зайнятися відтворенням ядерних бойових блоків. В Україні відсутня радіохімічна промисловість як така. У нас немає і ніколи не було фахівців, які б проектували, розробляли, створювали і, найголовніше, відпрацьовували ядерні блоки в напівбойових або бойових умовах. Для цього потрібно отримати обладнання та освоїти ряд відсутніх на сьогодні в Україні елементів ядерно-паливного циклу, таких, як конверсія урану, його ізотопне збагачення і реконверсія. Найбільш критичним є ізотопне збагачення урану, закупівля технологій і обладнання для якого практично неможлива, оскільки все це підпадає під заборонний режим експортного контролю. Виділення з відпрацьованого ядерного палива плутонію теж не вирішує «збройового» питання, оскільки «енергетичний» плутоній, на відміну від «збройового», не придатний для створення ефективного ядерного заряду.

З технологічної точки зору найскладніше вирішити проблему ядерної «начинки», для виготовлення якої потрібен або уран із збагаченням не менше, ніж 80 відсотків (а для ефективного заряду – не менше 90-95 відсотків), або «збройовий» плутоній, в якому частина ^{239}Pu становить не менше 90 відсотків. Таких матеріалів в Україні немає. У нас використовується ядерне паливо зі збагаченням по ^{235}U менше 5 відсотків, а для наукових досліджень – не більше 20. Технологій, обладнання

та фахівців з ізотопного збагачення урану також немає. Закупівля технологій і обладнання практично неможливі, оскільки вони підпадають під експортний контроль і заборону.

Що стосується «збройового» плутонію, то його напрацьовували лише на спеціальних «промислових» реакторах. «Енергетичний» ж плутоній, що міститься у відпрацьованому ядерному паливі АЕС, через високий ступінь забрудненості іншими ізотопами плутонію (в першу чергу $^{238,240}\text{Pu}$) для виготовлення класичного ядерного заряду непридатний, оскільки перенасичений «первинними» нейтронами.

Як бачимо, спроба одержання всіх необхідних компонентів вимагає багатьох років і неймовірних фінансових ресурсів, вимірюваних десятками, якщо не сотнями мільярдів доларів, яких в Україні немає – і тим більше не буде в статусі країни-ізгоя, який стане неминучим результатом відновлення ядерного статусу.

Дискусія про відновлення Україною статусу країни, що володіє ядерною зброєю, зараз об'єктивно спрацює на інтереси Росії як країни-агресора.

По-перше, вихід України з ДНЯЗ однозначно викличе величезний негативний міжнародний резонанс, призведе до міжнародної ізоляції України, втрати в цей складний кризовий для нас час підтримки наших партнерів, до відтоку інвестицій і кредитів, до введення проти нас режиму міжнародних санкцій.

По-друге, навіть не беручи до уваги технологічні труднощі з виготовленням ядерної зброї, створення подібного виробництва вимагає значного часу (більше п'яти років, яких ми не маємо в своєму розпорядженні), а також величезних валютно-фінансових ресурсів (за різ-

ними оцінками, від кількох мільярдів до сотні мільярдів доларів США), яких в Україні немає, а в умовах міжнародної ізоляції і санкцій – тим більше не буде.

Крім того, слід зрозуміти, що сьогодні на перший план вийшли саме ті загрози, проти яких ядерна зброя безсила. І колосальні суми, витрачені на відновлення ядерного потенціалу, в результаті виснажать країну, не вирішивши проблем в області безпеки. Тим часом, зробивши ставку на ядерну зброю, Україна не зможе адекватно профінансувати створення конвенціональних озброєнь, які необхідні для забезпечення всебічного захисту від терористичної небезпеки, від втягування в регіональні та прикордонні конфлікти.

Я вже не кажу про ту протидію, яку довелося б долати, якби Україна оголосила про бажання відновити ядерний статус. Для прийняття такого рішення Україні довелося б піти на порушення Лісабонського протоколу 1992 року. В результаті за жорсткою риторикою міжнародного співтовариства пішли б санкції, реальний економічний тиск. І цей тиск не тільки позбавив би Україну таких необхідних союзників на міжнародній арені, а й у кінці кінців змусив би відмовитися від такого рішення. Тому повторюю: реінкарнація України в країну, що володіє ядерною зброєю, була б помилковим рішенням як з економічної та політичної точок зору, так і з оборонної, тому що відвернула б від створення нових досконалих зразків озброєнь, які можуть забезпечити ефект стримування противника. І ще: необхідно згадати про те, що Україна – космічна держава. І те, що ми перестали створювати стратегічні ракетні комплекси, не означає, що, працюючи в рамках міжнародних угод, ми не можемо створювати оперативно-тактичні ракетні комплекси. Їх